

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CXCI

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 32

DEVELOPMENT OF
POETICS IN SERBIAN LITERATURE

SERBIAN LITERARY THEORY

Proceedings of the Round Table

”Development of Poetics in Serbian Literature – Serbian Literary Theory”,
held at the SASA, organized by the Committee for the Study
of the History of Literature on November 4, 2019

Accepted at the third online meeting of the Department of Language
and Literature, held on 23 June 2020, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and
Corresponding Member *Slobodan Grubačić*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 0

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СХСIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 32

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

Зборник радова са Округлог стола
„Развој поетике српске књижевности – Теорија књижевности код Срба”,
одржаног у САНУ у организацији Одбора за проучавање
историје књижевности 4. новембра 2019. године

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном електронским путем 23. јуна 2020. године, на основу рецензија
академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и дописног члана *Слободана Грубачића*

У р е д н и к
академик
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2020

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж: 300 примерака

ISBN 978-86-7025-873-0

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2020

САДРЖАЈ

Љиљана Јухас-Георгиевска <i>Прозни жанрови старије српске књижевности</i>	7
Ljiljana Juhas-Georgievska <i>The Prose Genres of Old Serbian Literature</i>	21
Ирена Шпадијер <i>Поетички ставови српских средњовековних писаца</i>	23
Irena Špadijer <i>Poetic Standpoints of Old Serbian Writers</i>	31
Мирјана Д. Стефановић <i>Апорије периодизације књижевности</i>	33
Mirjana D. Stefanović <i>Aporien der Periodisierung der Literatur</i>	39
Михајло Пантић <i>Нацрт за историју српских ђесничких ђоеђика</i>	41
Mihajlo Pantić <i>An Outline of the History of the Poetics of Serbian Poetry</i>	51
Никола Грдинић <i>Теорија уметности код Срба – методолошка ђиђања</i>	53
Nikola Grdinić <i>Theory of Art in Serbia – Methodological Issues</i>	68
Тања Поповић <i>Источни канон, Slavia orthodoxa и српска књижевност новој доба</i>	69
Tanja Popović <i>The Eastern Canon, Slavia Orthodoxa and Serbian Modern Literature</i>	80
Зорица Несторовић <i>Однос античке и народне књижевности у ђоеђикама стилских ђраваца српске књижевности XIX века</i>	81
Zorica Nestorović <i>The Relationship Between Ancient and Folk Literature in the Poetics of the Style Directions of Nineteenth-Century Serbian Literature</i>	92
Ненад Николић <i>Фигура ђесника код Бранка Радичевића и ђоеђика српској романтизма</i>	93
Nenad Nikolić <i>Branko Radićević's Representations of Poet and the Poetics of Serbian Romanticism</i>	105
Душан Иванић <i>Почеци књижевнокритичке мисли о ђриђовијеци у српској књижевности</i>	107
Dušan Ivanić <i>The Beginnings of Literary Criticism of the Short Story in Serbian Literature</i>	113

Драгана Б. Вукићевић <i>Реализам и реализми – њромена меѡаоквира у књижевноисторијском разумевању реализма</i>	115
Dragana B. Vukićević <i>Realism and Realisms – the Change of a Meta-Framework for the Literary-Historical Understanding of Realism</i>	127
Јован Делић <i>Поетика српске модерне и њени рефлекси у савременом српском ѡјесништву</i>	129
Jovan Delić <i>Poetics of the Serbian Modern and its Reflexes in Contemporary Serbian Poetry</i>	145
Славко Гордић <i>Поетичка усмерења српског ѡесништва на размеђу XX и XXI века</i>	147
Slavko Gordić <i>Poetic Tendencies of Serbian Poetry at the Turn of the 21st Century</i>	155
Марко Недић <i>Поетика социјалистичког естетизма? Генеза и рецеѡиција</i>	157
Marko Nedić <i>Poetics of Socialist Aestheticism? Genesis and Reception</i>	170
Снежана Миросављевић Милић <i>Савремене књижевнотеоријске ѡарадигме и њихови рефлекси у ѡетички српске књижевности</i>	171
Snežana Milosavljević Milić <i>Contemporary Literary Theoretical Paradigms and Their Reflexes in the Poetics of Serbian Literature</i>	180
Радивоје Микић <i>Морфолошки аспекти романа у савременој српској књижевности</i>	183
Radivoje Mikić <i>Morphological Aspects of the Novel in Contemporary Serbian Literature</i>	196
Предраг Петровић <i>Авангарда као ѡетика ѡревновања ѡрадиције</i>	197
Predrag Petrović <i>Avant-Garde as the Poetics of a New Evaluation of Tradition</i>	208
Младенко Саѡак <i>Иманентне ѡетике у роману Омерпаша Латас Иве Андрића</i>	209
Mladenko Sadžak <i>Immanent Poetics in the Novel Omerpaša Latas by Ivo Andrić</i>	222

ПРОЗНИ ЖАНРОВИ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА*

С а ж е т а к. – Пошто представи све прозне жанрове старе српске књижевности, аутор рада своју пажњу посвећује једном од најзначајнијих међу њима – житију. Прати развој тога жанра у првом веку његовог постојања (XIII – сам почетак XIV века). Полази од најстаријег дела, *Житија Свештої Симеона* од Светог Саве, које је написано око 1208. и представља интегрални део *Синуденичкої типики*. Мада ово дело формацијски (у саставу је типика) припада *кѣиѣиѣорским житијима*, оно својим обимом, видовима приступа јунаку, надилази уобичајене моделе и донекле се приближава развијеним житијима.

Житије Свештої Симеона од Стефана Првовенчаног (настало између 1208. и 1216) у раду се посматра у светлости житијног типа коме припада – *развијено (ојсежно) житије*. Пратећи даљи развој жанра, аутор рада се зауставља на *Житију Свештої Саве* од Доментијана (завршено 1242/43. или 1253/54. године). Приказује његове особености; одређује његову типолошку припадност (житије црквеног поглавара). Говорећи о житијним делима Теодосија Хиландарца (стварао крајем XIII и почетком XIV века), Љ. Јухас-Георгиевска указује да он прибегава другачијим поетичким решењима од Доментијана. Превасходно приповедач, у свом *Житију Свештої Саве* значајно смањује учешће поетско-реторских садржаја. У раду се назначавало да је *Житије Свештої Петра Коришкої* од овог писца прво *житије јусѣињака* у српској литератури.

Кључне речи: стара српска књижевност, проза, жанр, типологија жанрова, микро-жанрови, XIII и почетак XIV века

Стара српска књижевност представља целовити систем; током свог петовековног трајања развила је низ књижевних жанрова са препознатљивим обележјима. Први књижевници, Свети Сава и Стефан Првовенчани заслужни су за утемељивање неких од најзначајнијих књижевних жанрова

* Филолошки факултет, Београд, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, и-мејл: ljiljanageorgievaska@yahoo.com

ПОЕТИКА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЕСТЕТИЗМА?

Генеза и рецепција

МАРКО НЕДИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се разматра генеза и рецепција социјалистичког естетизма у српској књижевности педесетих и шездесетих година прошлог века. Књижевни критичар и естетичар Света Лукић, творац појма социјалистички естетизам, закључио је да се током демократизације наше земље после политичког раскида са Совјетским Савезом 1948. године мењала српска књижевност, а с њоме и целокупна уметност, ослобађајући се од доктринарне и нормативне естетике социјалистичког реализма. Основне одлике социјалистичког естетизма видео је у удаљавању од теорије одраза, у проширивању тематских и формалних оквира књижевности, у укључивању фантастичких, есејистичких и поетских слојева у књижевни текст, у удаљавању од политичких и декларативних тема, у новој функцији књижевности и у наглашавању њене аутономности. Социјалистички естетизам је као поетички појам и као одређени период у развоју српске књижевности прихваћен и у осталим уметностима, од сликарства до филма и архитектуре. Света Лукић је, међутим, у последњем тексту посвећеном социјалистичком естетизму закључио да је естетизам одлика не само у књижевности земаља социјализма већ и у другим европским књижевностима. Ту појаву су доцније тумачили и други српски књижевни критичари, који су такође закључили да се социјалистички естетизам развијао у оквиру обновљеног српског модернизма.

Кључне речи: Света Лукић, социјалистички естетизам, социјалистички реализам, функција књижевности, ослобађање од теорије одраза и политичких тема, ставови књижевне критике о социјалистичком естетизму

Поетичка и могућна периодизацијска одредница „социјалистички естетизам“ ушла је у нашу књижевност пре више од педесет година, а њено значење и данас остаје релативно отворено. Иако је поједини књижевни критичари, теоретичари и историчари књижевности помињу када пишу о српској и југословенској књижевности и уметности педесетих и шездесетих година

* И-мејл: markone43@gmail.com

20. века, она још није добила сасвим одређено место у књижевној историографији и периодизацији наше књижевности. Кључни разлог томе свакако је чињеница што се социјалистички естетизам највећим делом прожима и поклапа с појмом модернизма, односно са обновом модернизма и временом које он покрива у српској књижевности после Другог светског рата, као и са значењима која оба појма подразумевају.

Инвентивну синтагму „социјалистички естетизам“, која у себи крије не малу недоумицу, први је употребио Света Лукић; ауторство дакле припада искључиво њему. Он је најпре у „Политици“ 28. априла 1963. објавио текст „Социјалистички естетизам – Једна нова појава“, а исти текст затим и у оквиру неколико других, доцније писаних текстова. Најзначајнији међу њима су они у књигама *Умешности и кријеријуми*, из 1974, и *Савремена јуџо-словенска лиџераџура (1945-1965)*, из 1968, и „Социјалистички естетизам“ из 1971, објављен 1975. у књизи *Умешности на мосџу*. Лукић је у овом последњем тексту изнео генезу појма и нагласио да он није „хаотичан низ појава, већ дубљи израз историјске правилности, чак једна уобличена структура, сводљива на синтетичну формулу, и која заслужује и посебно име“ (Лукић 1975, 225).

Сам појам, или кованица, како ју је он назвао, означавао је ону књижевност која је после 1950. године настајала у отпору социјалистичком реализму као идеолошки усмереном књижевном правцу, који није одговарао еволутивним потребама књижевности већ много одређеније тадашњем политичком режиму, практично му служећи у пропагандне сврхе. Иако социјалистички реализам у нашој књижевности после рата у естетском смислу није био посебно продуктиван, ипак су му се, бар у извесним делима, прећутно приклањали и поједини познатији писци. Најпотпунијим колективним изразом социјалистичког реализма код нас могу се сматрати две књиге из 1947. године, зборник приповедака *Кроз борбу и сџрадања*, објављен као прва књига у првом редовном колу Српске књижевне задруге после Другог светског рата поводом обнове њеног рада, и *Лирика борбе и обнове*, у издању Просвете, а добрим делом и *Проза младих* и *Поезија младих*, из 1948, у издању београдског Новог поколења. Књига које се такође могу сврстати у остварења социјалистичког реализма свакако је било и тада и доцније. Тај правац, међутим, код нас није имао потпуно исти развојни пут какав је имао у совјетској књижевности, која му је била узор. У њој је он, након поетички разноврсне послеоктобарске књижевности, од почетка био у служби афирмације социјалистичког система и његове бољшевичке партије, а у послератном времену у слављењу ослободилачке борбе против немачке окупације у току Другог светског рата.

С друге стране, у српској књижевности, а слично је било и у осталим књижевностима наше тадашње заједничке државе, он је у периоду између два

светска рата под појмом социјална књижевност имао изразит критички став према постојећем друштвеном стању у земљи, јер је био активан израз левих идеја српских и југословенских интелектуалаца у књижевности и култури. Његов значај био је тим већи што су му у другој међуратној деценији, ако не толико уметничким делима онда свакако многим теоријско-политичким ставовима, пришли и поједини модернисти с краја прве међуратне деценије, посебно надреалисти. После Другог светског рата остварења припадника социјалне књижевности била су доминантна тек неколико година, али тада су у форми и са значењима социјалистичког реализма и „теорије одраза“ радикално изменила своју књижевну оптику и функцију, а тиме и вредносни досег, јер више нису била критички оријентисана према постојећој стварности, већ су је посматрала искључиво у афирмативном светлу, док је критичка нота евентуално била усмерена на друштвено стање пре Другог светског рата и на окупацију. Ако су нека остварења, по инерцији критичких тежњи социјалне литературе, пошто су у питању били аутори који су пре рата започели књижевни рад у њеним оквирима, одударала од апологетских тонова и оптимистичке слике новог друштва, као што је донекле било у драми *Вечера* Скендера Куленовића, из 1948, после премијере скинуте са репертоара, или у „Јеретичкој причи“ Бранка Ћопића, из 1952, по правилу су била политички санкционисана. Идеолошка осуда није мимоилазила ни ствараоце другачијег етичког и естетичког опредељења, између осталих Исидору Секулић и њену студију *Њејошу, књија дубоке оданости*, из 1951, и словеначког писца Едварда Коцбека и његове приповетке у књизи *Сирах и хробрости*, такође из 1951. И у првом и у другом случају њихови творци су, као што се десило с Ћопићем и Коцбеком, за одређено време били изопштени из књижевног живота, што се најалост догађало и доцније, поготово када су у књижевним гласилима објављивани критички прилози који нису били у складу са идеолошки условљеном културном политиком тога времена.

Промена стваралачке перспективе, тематских оквира, структуралних новина и иницијалних значења која су могла имати књижевна дела, настала је после политичког раскида са Совјетским Савезом, чија је ждановска доктрина социјалистичког реализма у култури дотад официјелно подразумевана и у нашој књижевности. (Сасвим је онда природно што је Света Лукић, у једном ранијем тексту, „Ангажовање у времену садашњем“, из 1958, објављеном 1983. у књизи *У мајици књижевној живој*, написао да су он и његова генерација „рођени 1948. године“. – Лукић 1983, 45) Основни стваралачки, етички и естетички проблем у новим књижевним околностима, у књижевној критици тада младих критичара (Мишића, Михиза, Глушчевића, Константиновића, Џацића, Тимченка, Егерића, па и самог Лукића), у полемичким текстовима у новим часописима (*Сведочанствима*, црно-белој *Младости*, *Новој мисли*, *Пољима*, *Видицима*, *Делу*) тада је усмерен пре-

ма функцији књижевности и уметности, поготово оној настајалој у новим друштвеним и културним околностима. Док су представници званичне политике жестоко бранили друштвену, односно партијски и агитпроповски дириговану функцију књижевности, која се по њима састојала у испуњавању идеолошких налога новог друштва преко садржинских оквира књижевних дела и њихове такозване поруке, углавном млађи писци, песници, прозаисти, књижевни критичари и есејисти и некадашњи надреалисти, посредно мотивисани тадашњом модерном уметношћу Запада, препознали су у своме времену потребу за новим садржајима и новом формом књижевности, за поетичким променама у њој и њеном новом функцијом која неће бити оптерећена идеолошким очекивањима, политичким прагматизмом и евентуалном побуном против постојеће стварности.

У том контексту је важно поменути да модернизовање књижевности и целокупне уметности и демократизација културе нису тада узроковани само политичким раскидом с догматским социјализмом совјетског типа, већ су били много сложенији, јер су еволутивни процеси били условљени свеопштом модернизацијом и демократизацијом културе после Другог светског рата у целом свету, посебно у западној уметности, али нису мимоишли, иако у мањој мери, ни земље реалног социјализма, на пример Пољску, а нешто доцније и Совјетски Савез, у њему у почетку искључиво у самиздатским публикацијама. Политички раскид с диригованом културном политиком и књижевним делима настајалим у њеној сенци код нас је само убрзао еволутивне и поетичке промене, које су се, међутим, и без њега могле очекивати, јер их сам иницијално није изазвао, и које би се временом и догодиле.

Дух новог времена и другачијег схватања књижевности у нашој средини постојао је и пре 1950. године, и подржавали су га, заједно с појединим међуратним модернистима, какав је био Станислав Винавер, на пример, и писци грађанске оријентације, Исидора Секулић, Вељко Петровић или Милан Кашанин. То је истовремено било доба постепеног приближавања наше културе западноевропској култури, убрзаног превођења значајних остварења модерне европске и америчке књижевности, гостовања европских уметника и писаца у нашој средини и других облика стваралачких размена и испољавања интегративних потреба српске књижевности, која је најмање десет година била у заостатку за актуелним поетичким токовима европских књижевности. У том времену у нашој земљи постепеном либерализацијом политичких прилика мењала се и друштвена и културна клима, која је погодовала слободи стваралаштва и исказивању нових индивидуалних поетичких израза српских писаца и осталих уметника. Све то је у виду имао и Света Лукић када је рекао да се између 1950. и 1955. поготово после 1955. године, у нашој земљи појављују књижевна дела новог поетичког профила, која више не припадају социјалистичком реализму и

његовој нормативној естетици, већ новом изразу промењеног политичког и уметничког времена.

Зато је он већ у првој реченици првог текста о социјалистичком естетизму казао да се „проблем који је настао после 1950. године, при ослобађању од стега идеолошке догматике и социјалистичког реализма своди на однос уметности према непосредном служењу ‘текућем моменту’, тј. свакодневним потребама друштва, тј. политици“ (Лукић 1983, 67), као „непосредна а унутрашња, иманентна супротност социјалистичког реализма“ (Лукић 1983, 68). У тим годинама код нас је, „први пут у свету“, нагласио је он, „извршена доста оштра негација вулгарног социјализма, морализма, спекулативног рационализма и екстремног политизирања у естетици“ (Лукић 1983, 68). Лукић је затим изнео естетички став о природи уметничког дела и његовој аутономији речима „да је уметничко дело један релативно аутохтон систем стварности, организован према сопственим принципима, иманентно доказан у себи“ (Лукић 1983, 68). Тако експлицитно изреченим ставом нове естетике, теорије књижевности и књижевне критике, ослобођених диктата политике, радикално је промењен однос књижевности и према стварности и према самој структури и функцији књижевног текста. Он је у том контексту посматран не као одраз и слика постојеће стварности, него као нова, аутохтона стварност која се конституише према властитим унутрашњим законитостима, а не према било каквом споља наметнутом диктату и инструментализацији. Лукић је, међутим, сматрао да је нови однос према структури књижевних дела и њеној функцији био на корист а не на штету социјалистичке идеологије, јер је наговештавао њену могућну отвореност и раскид с партијским догматизмом, *и зајмо ња је и назвао социјалистичким*. Иако песме, романи, приповетке, драме и есеји нових аутора нису непосредно славили своје друштвено време, већ су првенствено сугерисали естетску функцију текста, они су идеолошки неутралним, компромисним, аполитичним ставом и прихватљивим темама које нису доводиле у питање друштвени поредак, суштински помагали његовом пројектованом а неоствареном хуманистичком лику.

Одређена, ипак не сувише детаљна тумачења књижевних дела, али и остварења у другим уметностима која су могла имати одлике социјалистичког естетизма, Лукић је посебно апострофирао у књигама *Умешност и критеријуми* и *Савремена југословенска лијература*, после које је било највише полемичких тонова изречених поводом термина социјалистички естетизам. У првој књизи, у тексту „Једна варијанта естетизма“, за разлику од написа у „Политици“ у којем нема ни имена ни њихових дела која би илустровала нова књижевна усмерења, истакао је ауторе и њихова значајна књижевна остварења која су, по његовом мишљењу, најављивала социјалистички естетизам. То су, од српских писаца, књиге Оскара Давича (*Песма* – „као бомба“,

како је забележио), затим Деснице, Ћосића, Лалића, Андрића (*Проклеџа авлија*), Васка Попе, Миодрага Павловића. То су очигледно кључна књижевна дела епохе која су својом естетском оствареношћу афирмисала српску књижевност тог доба, али која су истовремено афирмисала и епоху и средину у којима су настала, што је Лукићу био важан аргумент за укључивање тих остварења у контекст социјалистичког естетизма.

У другој књизи проширен је број писаца и њихових дела која су евентуално могла припадати социјалистичком естетизму. Међутим, Лукић ни где није експлицитно казао да му они заиста припадају, јер их је искључиво стављао у контекст целокупне тадашње књижевности, с подразумеваним ставом да се њиховом уметничком вредношћу такође артикулише отпор званичној књижевној политици и тиме освајају нова поља уметничке слободе, што за њега и јесте био разлог настанка појма естетизма у оквиру социјалистичког друштва. То су практично сви значајнији аутори који су у књижевност ушли педесетих и шездесетих година прошлог века, као што су били Павле Угринов, Миодраг Булатовић, Бора Ћосић, Светлана Велмар-Јанковић, Момчило Миланков, Радомир Константиновић, затим припадници такозване резервне генерације, који су, по његовом мишљењу, најближи појму социјалистичког естетизма – Иван В. Лалић, Јован Христић, Бора Радовић, Велимир Лукић, Бранко Миљковић, Александар Ристовић, Божидар Тимотијевић и други.

Сам Лукић је, међутим, од почетка имао амбивалентан однос према социјалистичком естетизму и његовом месту у оквиру српске књижевности педесетих година, јер је знао да су основне поетичке претпоставке естетизма у суштини одлике сваке књижевности а не само оне нове, настајале у доба социјализма. Он је вероватно зато у првом тексту, а поготово у оним писаним доцније, износио важне критичке сугестије управо делима настајалим у времену социјалистичког естетизма. Естетизам, наиме, по његовом мишљењу, „отупљује шпигеле, заокругљује ствари, гуши одређенију, даљу дивергенцију. Теоријски празан, у сваком случају лабав, он у пракси форсира *неуџивљива дела* (...). Њему прети неизмишљена опасност да постане један од главних видова неоконформизма, а не нонконформизма, дакле да се затвори у круг“ (Лукић 1983, 69). Он је тиме потврдио критичку опсервацију да је социјалистички естетизам изводио из наглашене социолошко-еволутивне, а не поетичке перспективе. Његов први текст зато није ни проглас, ни манифест социјалистичког естетизма, јер је дошао апостериори; у њему је само констатовано реално стање у развоју српске књижевности тога времена.

Међу писце који су изражавали дух новог времена, а тиме и дух социјалистичког естетизма, он је уз поједине словеначке прозаисте, Петра Божича и Рудија Шелига, на пример, уврстио и Радомира Константиновића и Бору Ћосића, и додао да њихова експериментална литература, „естетички

доста значајна“, не може имати „пуну друштвену пажњу“. Тиме се довољно јасно дистанцирао од оних остварења која нису довољно изражавала „доживљај епохе и њених проблема“ (Лукић 1964, 189). Сматрајући да ће естетизам, због свог „несумњивог друштвеног конформизма“, све више водити програмирању осредњих књижевних дела (Лукић 1968, 200), он је продубио критички однос према таквим делима и истовремено задржао естетички став о њиховом аутономном књижевном значењу, али је још 1964. године закључио да се „наша варијанта естетизма ипак историјски иживела“ (Лукић 1964, 215).

У тексту из 1971, такође под насловом „Социјалистички естетизам“, поновио је и појачао основне ставове из претходних написа. У естетизму је, и даље видео могућно „аутентично социјалистичко стваралаштво“, али је и додао да је „у његовом крилу развијен нов, послератни модернизам“ (Лукић 1975, 232). Помињући да се знаци естетизма налазе у фантастици, интелектуалној прози и лирици, што представља значајну новину у српској књижевности педесетих година, потврдио је опсервацију из *Уметности и критеријума* и *Савремене југословенске литературе* да се они налазе и у сликарству, музици и „такорећи целокупној уметности“, нарочито у уметности речи, у прози, позоришту, филму. (Лукић 1975, 239). Међутим, у истом тексту много конкретније је изнео непродуктивна својства социјалистичког естетизма и поновио критичку оцену да он „није теоријски промишљен“ (Лукић 1975, 237), и да у тој врсти литературе „изостаје конкретна стварносна тенденција, она без које нема комплетне културне и стваралачке климе у једној епохи“ (Лукић 1975, 239).

Само помињање других уметности у *Уметности и критеријумима* и у тексту из 1971. било је веома разложно, јер се у тадашњој и доцнијој уметничкој критици доста рачунало на ту појаву. Социјалистички естетизам у књижевности, осим у радовима његовог творца Свете Лукића, као и Предрага Палавестре и још понеког књижевног критичара тог времена, али уз њихову разумљиву дистанцу, ипак није био толико прихваћен колико јесте у теорији и историји ликовних уметности. Већ је Миодраг Б. Протић препознао основне назнаке социјалистичког естетизма и његовог значаја у ликовним уметностима (Протић 1980, 14), док га је Лазар Трифуновић прихватио само условно, сматрајући да је конформистичан јер недовољно изражава постојећу стварност (Трифуновић 1982, 11-12). Теоретичар и историчар ликовне уметности Јерко Денегри такође је теоријски обележио постојање социјалистичког естетизма у ликовним уметностима, али је увео и нови појам у употребу – социјалистички модернизам, који је суштински извео из Лукићеве опсервације да се у крилу социјалистичког естетизма развио послератни модернизам (вид. Мишко Шуваковић: „Уметност после социјалистичког реализма“, *Рејублика*, 2008, 440-441). Позивајући се на Денегријев

рад „Inside or Outside *Socialist Modernism. Radical Views of Yugoslav Art Scene, 1950-1970*“, у: Miško Šuvaković, Dubravka Đurić (eds.): *Impossible Histories – Historical Avant-gardes, Neo-Avant-gardes and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918-1991*, The MIT Press, Cambridge MA, 2003, p. 172, 173–175), синтагму социјалистички модернизам користи и теоретичар ликовних уметности Мишко Шуваковић и у тексту „Уметност после социјалистичког реализма“, објављеног у *Рејублицу* 2008. године, бр. 440-441, изводи генезу социјалистичког модернизма преко социјалистичког реализма, високог модернизма и социјалистичког естетизма. Он, међутим, у расправу о српској уметности после социјалистичког реализма укључује и Адорнов термин „умерени модернизам“ као алтернативни за већину формалних и тематских иновација у ликовним уметностима педесетих и шездесетих година претходног столећа. Лидија Мереник, у студији „Високи модернизам или социјалистички естетизам“ (<https://www.scribd.com>>Visoki Modernizam) такође је истакла прожимање ова два појма у ликовним уметностима.

Време од 1950. до 1980. године и у музици се може означити појмом социјалистичког естетизма као једним од алтернативних облика умереног модернизма, „који денотира политички неутралан, друштвено прихватљив, пријемчив и непроблематичан тип модерног уметничког израза“, како каже музиколог Ивана Медић (Медић: 2007, 279-294). Умерени модернизам, поред неколико других појмова, према њеном мишљењу као најадекватнији, покрива све три деценије музичког стваралаштва у српској уметности. И у архитектури истог времена, али критички доцније препознат, појављује се појам социјалистичког естетизма, јер је низ архитектонских решења, с кулминацијом у Музеју савремене уметности на Ушћу, прожет идејом иновација и функционалних веза са изабраним простором и временом социјализма у којем су остварена, и са јасним отклоном од социјалистичког реализма (Попадић 2010, 247-260). (Најзначајнији представници социјалистичког естетизма у архитектури били су, по његовом мишљењу, Михаило Митровић, Богдан Богдановић и Иван Антић). Сам Света Лукић је и у *Уметности и кријеријумима* и у *Савременој југословенској лијерајури* појаву социјалистичког естетизма проширио и на друге уметности тога времена, на сликарство, филм, драмску књижевност, музику, па чак и на цртани филм, сугеришући тиме да је социјалистички естетизам поетичка ознака целе уметничке епохе а не само књижевности.

Иако у појединим текстовима социјалистички естетизам није издвајао као посебан период у развоју српске књижевности и културе, Лукић га је у неколико махова ипак истакао не само као поетичку, већ и као периодизацијску специфичност књижевног стваралаштва педесетих и шездесетих година претходног века. То је посебно нагласио у *Савременој југословенској лијерајури*, али је уместо социјалистички естетизам у својој периодиза-

цији посебно издвојио одредницу „резервна генерација“, чији припадници су, по његовом мишљењу, најизворнији представници социјалистичког естетизма. У тексту „Уметност у социјалистичком друштву“, из 1968/69, издвојио је, на пример, три етапе у развоју руске књижевности у социјализму, али и југословенске пре и после Другог светског рата: прву етапу, од 1917. до 1932. означио је као фазу *естетичкој њлурализма*; другу, од 1934. до краја педесетих година као *социјалистички реализам*; и трећу, у шездесетим годинама као *социјалистички естетизам* (Лукић 1975, 191). У тексту „Постмодернизам“, у *Књижевној Европи?*, из 1993, поновио је исту поделу (Лукић 1993, 83), док је у тексту „Друштвеноисторијска или књижевноисторијска периодизација“, из 1981, као пети период у српској књижевности 20. века, који је трајао од 1952. до 1966, назвао *ослобођење духа и социјалистички естетизам* (Лукић 1983, 173). Међутим у тексту „Писац и друштво“, у истој књизи, он у контексту ангажоване књижевности помиње четири етапе, а то су *надреализам* (у фази своје „социјализације“); *социјална књижевност*; *социјалистички реализам*; *еџисџеницијализам*, уз напомену да у југословенској књижевности постоји „врста умереније или посредније ангажованости, на путу ка естетизму“ (Лукић 1983, 178). Те поделе, у којима се често померају године почетка или краја трајања појединих периода, па и социјалистичког естетизма, показују да је и сам Света Лукић био свестан објективне релативности значења, па и деловања тог појма, и да га је стога увек помињао уз извесну скепсу и дистанцу према његовом крајње дефинисаном значењу.

На сличан начин, само много дефинисаније одређеније, прилазили су му и други српски књижевни критичари. Најодређенији текст о социјалистичком естетизму, са индикативним насловом „Социјалистички естетизам или естетички кетман“, написао је Предраг Палавестра у књизи *Критичка књижевност – Алтернатива њостмодернизма*, из 1983. године. Он је сам појам прихватио као одређену фазу у развоју српске књижевности после Другог светског рата. „Иако је био сасвим кратка и пролазна фаза“, каже он, „у врло компликованом и широком процесу ослобађања стваралачког духа од стега прагматичног догматизма, историјски значај естетизма несумњив је и неоспоран.“ (Палавестра 1983, 21). Истовремено је дао одговор на дилему да ли је социјалистички естетизам трајна књижевноисторијска категорија: „У тумачењу основних теоријских поставки социјалистичког естетизма – који никад није уобличен у књижевни и уметнички покрет, који никад није имао никакву своју школу и свој програм, и који је књижевност гурао у све већи квијетизам неутралне темпоралности – од почетка је било јасно да се естетизам не може институционализовати“ (Палавестра 1983, 22/23). Притом је закључио да се естетизам јавио као нека врста стваралачког прилагођавања социјалистичким друштвеним

нормама, и да је стога врло погодан пример за појаву кетмана у друштвеном и културном животу, како га је дефинисао Чеслав Милош: „Будући да је естетизам нека врста друштвене анестезије и идеолошке стерилизације просторног времена модерне књижевности у социјализму, поетика социјалистичког естетизма заснована је највећим делом на етици и психологији прилагођавања, на одбрамбеним својствима друштвене мимикрије и на тзв. принципу *кејмана*.“ (Палавестра 1983, 24). Палавестра је, међутим, као и Лукић, сматрао да се социјалистички естетизам „неизбежно изнова морао суочити са реализмом и са питањем односа уметности према стварности“ (Палавестра 1983, 26), и као алтернативу социјалистичком естетизму истакао критичку књижевност и њену „полифоничну вишезначност“, која као могућност изласка из стваралачке неутралности постоји и у текстовима Свете Лукића о естетизму. Сам Палавестра никад није изричито употребио појам социјалистичког естетизма као своју ознаку за неку фазу у развоју књижевности или неких њених жанрова, већ је искључиво користио појмове као што су „неутрална темпоралност“, „поетички плурализам“, „естетички квијетизам“ или „поетски реализам“, који су, према његовом схватању, били прелазна фаза од обновљеног модернизма према критичком реализму. Неутрална темпоралност, међутим, као и поетички плурализам, естетски квијетизам и поетски реализам могу бити одлике многих прозних дела настајалих у педесетим и шездесетим годинама претходног века, између осталих Кишових, Ковачевих, Булатовићевих, Шћепановићевих, Филипа Давида, па чак и Селимовића у *Мајли и мјесечини* или Тишме у *Мршвом уљу* и кратком роману *За црном девојком*, јер сви они имају неке одлике социјалистичког естетизма, како су га описивали Лукић и Палавестра. Посебно је занимљиво што је Света Лукић своје дефиниције социјалистичког естетизма и његове неутралне темпоралности, како би рекао Палавестра, највише заснивао на прозним делима, иако је поезија песника које је означио резервном генерацијом, а и иначе, таква и по дефиницији, јер углавном избегава конкретно и појединачно. Палавестра је, такође као и Лукић, закључио да је социјалистички естетизам назван социјалистичким зато „што је израстао из епохе социјализма и што је, као прва, ‘апстрактна хегеловска негација’, стварао дела која су својом борбеном неутралношћу одговарала партијској бирократији све док су одржавала *status quo* и док нису прелазила у конкретну критику поретка и друштвене стварности“ (Палавестра 2008, 568).

Од српских књижевних критичара, после првих реакција на *Уметност и критеријуме*, поред Предрага Палавестре, о социјалистичком естетизму посебне текстове, између осталих су (у зборнику САНУ *Новија српска књижевност и критика идеологије* из 1989), написали Александар Илић, који је уместо социјалистичког естетизма предлагао термин социјал-

ни ескапизам (Илић 1989, 55) и Ђорђе Ј. Јанић, који је наглашавао политичку димензију естетизма (Јанић 1989, 41-52). У том контексту посебно је занимљив оглед Јована Љуштановића „Југославенски ‘социјалистички естетизам’ и настанак модерне поезије за децу“, објављен 2016. у хрватском научном часопису у преводу са српског на енглески и хрватски језик. У њему је овај поуздани тумач књижевности за децу, који је нажалост недавно умро, проширио домен деловања социјалистичког естетизма и повезао га с јављањем модерне дечје поезије у српској књижевности од Александра Вуча до Душка Радовића. После реченице да је „нагли заокрет од партијски контролираног социјалистичког реализма према слободи знанственог и умјетничког стваралаштва (такођер идеолошки успостављеној) резултирао (...) умјетничко-идеолошким феноменом који поједини повјесничари књижевности називају социјалистичким естетизмом“ (Љуштановић 2016, 123), он је закључио да је „модерна дјечја поезија израз социјалистичког естетизма“ (Љуштановић 2016, 123). Притом је, као илустрацију припадања њихових остварења социјалистичком естетизму, анализирао поједина остварења за децу углавном српских писаца, од Александра Вуча и његове поеме *Подвизи дружине Пећ њећилића*, песама Григора Витеза, српског песника који је, као и Владан Десница, највише деловао у оквирима хрватске књижевности, Душка Радовића и његовог дела *Поштована децо*, песама Драгана Лукића, „дунавских балада“ Арсена Диклића, као и других српских и југословенских писаца за децу. Следећи Љуштановићеве ставове, може се рећи да је модерна српска међуратна књижевност за децу, односно стваралаштво Александра Вуча, донекле и Оскара Давича са циклусом *Детинство*, као и цео међуратни модернизам најнепосредније омогућили модернизацију послератне српске књижевности за децу у оквиру целине обновљеног модернизма после Другог светског рата. Закључци Јована Љуштановића о модерности српске поезије за децу слажу се и с тумачењима осталих проучавалаца тог жанра српске књижевности, међу њима и Петра Пијановића и Зоране Опачић, који сматрају да је модерна српска поезија за децу важан сегмент укупне наше модерне поезије после Другог светског рата.

За појам социјалистичког естетизма такође су илустративни и ставови Милана Радуловића у тексту „Књижевна критика и српска културна идеологија данас“, написаном 2017, а постхумно објављеном у зборнику *Српска књижевност данас* у издању Огранка САНУ у Новом Саду (2018). Радуловић сматра да је сам појам социјалистичког естетизма двосмислен. С једне стране, он указује на то да у књижевном и уопште у уметничком стваралаштву „важе законитости естетичке, а не политичке и идеолошке“ природе, док „с друге стране, ‘естетизам’ сугерише да се културни прегаоци у социјализму клоне од идентификовања и тумачења отворених друштвених

проблема, да се склањају у кулу од слоноваче, да се играју стаклених перли, док мимо њиховог аутономног али помало и аутистичног естетизованог духовног света струји непосредни живот који у култури не добија своју горњу реалну стваралачку пројекцију“ (Радуловић 2018, 131). Он притом није довео у сумњу еволутивну исправност самог термина, али јесте његову уметничку пројекцију стварности, коју су Лукић и Палавестра такође видели непотпуно оствареном.

Социјалистички естетизам није, дакле, био таква историјска категорија какви су били други књижевни и уметнички покрети, правци или књижевне групе у другој половини 20. века српске књижевности, као што је, на пример, у истом времену био неосимболизам у поезији. Он се, међутим, посебно у прози, у облику естетизма, формализма, поетизације прозе, фантастике, есејизма и других поетичких особина које помиње Лукић, могао појављивати, и појављивао се, и у другим књижевним и уметничким срединама и у ранијим епохама, као што ће се појављивати и у будућим.

Управо зато је Лукић у последњем тексту написаном о том феномену, с насловом „Крај естетизма“, објављеном у књизи *Књижевна Европа?, 1993*, изричито нагласио, узимајући за пример данску књижевност, да „естетизам није никаква југословенска, а ни социјалистичка специфичност у својим основним цртама“, јер се само као естетизам „наметнуо од почетка педесетих година на целом Западу“ (Лукић 1993, 78/79). Одричући се изворног значења појма социјалистичког естетизма, он је индиректно потврдио да се време педесетих и шездесетих година прошлог века у српској и осталим југословенским књижевностима не може посматрати одвојено од тадашњих еволутивних токова европске књижевности и уметности, а поготово не од модерне српске књижевности, и да због тога није самосвојна књижевност-историјска, периодизацијска, а ни довољно проблематизована поетичка појава. Оно што је још у првом тексту означио као социјалистички естетизам заправо је била критичка опсервација једног стања у књижевности обновљеног послератног модернизма, а никако чврст теоријски и поетички опис једне потпуно нове и поетички издвојене књижевне појаве. Стога се може закључити да велике индивидуалне разлике међу значајним делима писаца педесетих и шездесетих година прошлог столећа нису саме по себи, због чињенице да су настајале у оквирима социјалистичког друштва, ни омогућавале заједнички поетички именитељ.

Како социјалистички естетизам нема јединствен и дефинисан поетички систем, јер се формирао као једна од могућних варијанти и илустрација много шире модернистичке струје тога времена, он се својом поетичком разноликошћу практично утопио у обновљени послератни модернизам. Од таквог закључка нису далеко ни многи проучаваоци поетичких токова и периодизацијских система српске књижевности друге половине 20. века, који

га, због његових унутрашњих особина, које могу бити пројектоване не само у једно уметничко време, не виде као наглашено издвојен књижевни период, сматрајући да је у суштини реч о његовој природној припадности обновљеном модернизму српске књижевности друге половине 20. века.

Зато на крају овог текста уз његов наслов и даље може и треба да остане знак питања.

ЛИТЕРАТУРА

- Лукић 1964: Sveta Lukić: *Umetnost i kriterijumi*, Prosveta, Beograd.
- Лукић 1968: Sveta Lukić: *Savremena jugoslovenska literatura (1945–1965)*, Prosveta, Beograd.
- Лукић 1975: Sveta Lukić: *Umetnost na mostu*, Mala edicija „Ideja“, Beograd.
- Лукић 1983: Sveta Lukić: *U matici književnog života, 1953–1983*, Gradina, Niš.
- Лукић 1993: Света Лукић: *Књижевна Европа?*, Научна књига, Београд.
- Денегри 2003: Jerko Denegri: *Inside or Outside Socialist Modernism. Radical Views of Yugoslav Art Scene, 1950–1970*, цит. према: Miško Šuvaković, Dubravka Đurić (eds.): *Impossible Histories – Historical Avant-gardes, Neo-Avant-gardes and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918–1991*, The MIT Press, Cambridge MA, 2003, p. 172, 173–175).
- Илић 1989: Александар Илић: „Социјалистички естетизам или социјални ескапизам“, *Новија српска књижевност и критика идеологије* 1989 (ур. П. Палавестра), САНУ, Београд; Градина, Ниш.
- Јанић 1989: Ђорђе Ј. Јанић: „Естетизам или неутрална позиција писца“, *Новија српска књижевност и критика идеологије* 1989 (ур. П. Палавестра), САНУ, Београд; Градина, Ниш.
- Љуштановић 2016: Jovan Ljuštanović: „Jugoslavenski 'socijalistički estetizam' i nastanak moderne poezije za djecu“, *Croatian Journal of Education*, 2016/2, vol. 18.
- Медић 2007: Ивана Медић: „Идеологија умереног модернизма у српској музикологији и музици“, *Музикологија – Musicology*, Институт за музикологију САНУ, Београд.
- Мереник (<https://www.scribd.com>) Visoki Modernizam: Lidija Merenik: „Visoki modernizam ili socijalistički estetizam“.
- Палавестра 1983: Предраг Палавестра: *Критичка књижевност – Алтернатива постмодернизма*, „Вук Караџић“, Београд.
- Палавестра 2008: Предраг Палавестра: *Историја српске књижевне критике 1768–2007*, Том II, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад.
- Попадић 2010: Милан Попадић: „Нови улепшани свет: социјалистички естетизам и архитектура“, *Зборник Мајице српске за ликовне уметности*, Нови Сад.
- Протић 1980: Miodrag B. Protić: *Jugoslovensko slikarstvo šeste decenije*, Muzej savremene umetnosti, Beograd.
- Радуловић 2018: Милан Радуловић: „Књижевна критика и српска културна идеологија данас“, *Српска књижевност данас* (ур. М. Вуксановић), Огранак САНУ, Нови Сад.

Трифуновић 1982: Lazar Trifunović: *Enformel u Beogradu*, katalog, Paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Beograd.

Шуваковић 2008: Miško Šuvaković: „Umetnost posle socijalističkog realizma“, *Republika*, 2008, бр.440-441, (ел. издање).

Marko Nedić

POETICS OF SOCIALIST AESTHETICISM?

S u m m a r y

The paper discusses the genesis and reception of socialist aestheticism in Serbian literature in the 1950s and 1960s. The creator of the term socialist aestheticism, who was a literary critic, essayist, prose writer and esthetician, Sveta Lukić, concluded that during the gradual democratization of the country, which ensued after the political split with the Soviet Union in 1948, Serbian literature was undergoing changes, and consequently the entire art as well, breaking free from the doctrinal and normative aesthetics of socialist realism. He saw the basic features of socialist aestheticism in a departure from the theory of reflection, expanding the thematic and formal frameworks of literature, in including the fantastic fiction, the essay form and poeticization in literary texts, as well as in moving away from political and declarative themes that were important features of previous literary practice. This brought about the change in the very function of literature, which having been freed from the dictates of daily politics, set out to put emphasis on its autonomy. Socialist aestheticism was accepted as a concept and as a distinct period in the development of Serbian literature in other arts as well, in painting, theater, film and architecture. Nevertheless, Sveta Lukić made a conclusion in his last paper dedicated to socialist aestheticism, that aestheticism emerged as a feature not only in the literature of the socialist countries, but also in other European literatures. This term was later interpreted by some other literary critics, among others, Predrag Palavestra, Aleksandar Ilić, Milan Radulović, Jovan Ljuštanović, who also concluded that socialist aestheticism had developed within the framework of renewed Serbian modernism.

Keywords: Sveta Lukić, socialist aestheticism, socialist realism, the function of literature, breaking free from the theory of reflection and political themes, views of literary criticism on socialist aestheticism